

NSV Liidu väekontingendi toomine Eestisse 1939. aastal

Eve Kubi

Sissejuhatus

1939. aastast kujunes Eesti ajaloos üks saatuslikumaid 20. sajandil. 23. augustil 1939 sõlmisid kaks totalitaarse režiimiga riiki, NSV Liit ja Saksamaa, mittekallaletungilepingu, mille salaprotokolliga jagati Ida-Euroopa huvifäärideks, ning sellest lähtuvalt läks Eesti Nõukogude Liidu huvifääri.

Saksamaa, kindlustanud oma seljataguse, alustas 1. septembril 1939 sõjategevust Poola vastu. 17. septembril alustas agressiooni Poola vastu ka NSV Liit. Alanud sõjas kuulutas Eesti Vabariik end kohe erapooletuks riigiks ning teatas enda eemalejäämisest sõjalisest konfliktist. Samuti loobuti nii täielikust kui ka osalisest mobilisatsioonist. Mobilisatsioon poleks küll praktiliselt midagi muutnud, kuid kaasnenud oleksid rahvuslik-riikliku iseteadvuse tõus ning rahva ja relvajõudude suurem valmisolek rahvusvaheliseks kriisisituatsiooniks.

Pärast edukat sõjakäiku Poolasse suunas NSV Liit oma huvi Balti riikidele. Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahelise vastastikuse suhtlemise aluseks oli 2. veebruaril 1920 Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel sõlmitud Tartu rahuleping. Selles lepingus kinnitas Nõukogude Venemaa Eesti suveräänsust. Samuti toimusid kahe riigi vahelised diplomaatia-, kaubandus- ja kultuurisuhted. Selle taustal oleks NSV Liidul olnud rahvusvahelisel areenil raske põhjendada Eesti-vastast agressiooni. NSV Liidule oli aga väga oluline realiseerida oma nn. ettenihutatud kaitse

doktriini. Sellega oleks hoitud kontrolli all Läänemeri ning ühtlasi saadud ülemvõim ka Soome lahes. Selleks oli kaks võimalust: rajada sõjaväebaasid Balti riikidesse ning seejärel kaugemas tulevikus need riigid okupeerida või asuda otsese sõjalise agressiooni teele. NSV Liit valis oma edaspidiseks tegevuseks esimese variandi, s. t. baaside rajamise.

Kuna üks riik ei saa niisama, ilma otsese sõjategevuseta viia oma sõjaväebaase teise suveräänse riigi territooriumile, siis pidi NSVL selleks leidma ajendi. Eesti puhul kasutati ära seda, et 14/15. septembri öösel randus Tallinnas Poola allveelaev „Orzel”, mis hoolimata interneerimisest põgenes ööl vastu 18. septembrit. Nõukogude pool hakkas Eestit kohe süüdistama Poola allveelaeva põgenemisele kaasaitamises.

19. septembril 1939 teatas NSV Liidu välisasjade rahvakomissar Vjatšeslav Molotov Eesti saadikule Moskvas August Reile, et NSV Liit paneb „Orzeli” põgenemise eest vastutuse Eestile ja Punalipuline Balti Laevastik hakkab allveelaeva otsima kogu Soome lahes. Seega oli kehtestatud mereblokaad, millega kaasnes Nõukogude laevade sissetung Eesti territoriaalvetesse ja tema rannikuala tulistamine.

22. septembril 1939 sõitis välisminister Karl Selter Moskvasse, et sõlmida Nõukogude Liiduga uus väliskaubandusleping. 24. septembril toimunud kohtumisel NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe ja ühtlasi ka välisasjade rahvakomissari V. Molotoviga teatas viimane, et kaubanduslepingut uuendatakse ainult sel juhul, kui Eesti nõustub Nõukogude sõjaväebaaside paigutamise oma riigi territooriumile. V. Molotovi väitel ohustas Eesti neutraliteedipoliitika NSV Liidu julgeolekut ning seadis ohtu nende sõja- ja kaubalaevastiku Läänemeresel ja otseselt ka Leningradi. Lisaks sellele teatas V. Molotov, et 1920. aasta rahulepingu tingimustest ollakse üle kasvanud ning nüüd on tegemist sõjaliselt ja majanduslikult võimsa suurriigiga, kelle huvidega tuleb arvestada. Sellest lähtuvalt oli NSV Liit otsustanud saavutada Eesti valitsuse nõusoleku sõjalise või vastastikuse abistamise pakti sõlmimiseks,

millega kaasneks NSV Liidu õigus omada Eesti territooriumil laevastiku ja lennuväe tugipunkte või baase. Sõjaväebaaside loomine Eestis loodeti vormistada ametlikult vastastikuse abistamise paktina. 21 aastat iseseisvana püsinud riigi juhtkond alistus Moskva survele ning 28. septembril 1939 sõlmitud NSV Liidu ja Eesti vahelise vastastikuse abistamise lepingu järgi sai NSV Liit õiguse rajada Eestisse sõjaväebaasid. See leping on rohkem tuntud kui baaside leping ning sellega pandi alus Eesti omariikluse hävitamisele ja tema okupeerimisele ning annekteerimisele NSV Liidu poolt mõni kuu hiljem.

Seega on 23. augustil 1939 sõlmitud NSV Liidu ja Saksamaa vahelise mittekallaletungilepingu üks otseseid tagajärgi ka 28. septembril 1939 sõlmitud Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vaheline vastastikuse abistamise leping, mille tulemusena Hiiumaale, Saaremaale ja Paldiskisse rajati Nõukogude sõjaväebaasid.¹ Lepingu juurde kuuluva konfidentsiaalse lisaprotokollil alusel võimaldati Nõukogude sõjalaevadele kuni kaheks aastaks Tallinna sadama kasutamine toiduainete ja küttega varustamiseks ning seisuks.² Vastastikuse abistamise lepingu sõlmimine ei kulgenud kergelt: juba läbirääkimiste ajal taotles Nõukogude pool, et Punaarmee väed paigutatakse mitmele poole Eesti territooriumile. Seevastu Eesti valitsus asus kindlale seisukohale, et NSV Liidu relvajõud võivad asuda vaid üksikutes, lepingus fikseeritud baasides.

NSV Liit aga ignoreeris lepingu seisukohti ning kavandas oma relvajõudude paigutamist

mitmele poole Eesti territooriumile. Kaitserahvakomissari, NSV Liidu marssali Kliment Vorošilovi ja Kindralstaabi ülema, 1. järgu armeekomandöri³ Boris Šapošnikovi korraldusega 30. septembrist 1939 tehti Leningradi Sõjaväeringkonna Sõjanõukogule ülesandeks paigutada Punaarmee üksused mitte üksnes Saaremaale ja Hiiumaale ning Paldiski rajooni, vaid ka Haapsalu–Tallinna, Viljandi–Valga, Haapsalu–Pärnu ja Paide piirkonda.⁴

Nõukogude vägede sissetoomisele eelnesid 2.–10. oktoobrini 1939 sõjaväelised läbirääkimised Tallinnas, kus täpsustati Nõukogude baaside rajamise ja vägede transpordi ning paigutamise seotud küsimused. Nõukogude delegatsiooni juhtis Leningradi sõjaväeringkonna ülem, 2. järgu armeekomandör⁵ Kirill Meretkov⁶ ning nad jõudsid erirongil Tallinna 2. oktoobril. Järgmisel päeval, 3. oktoobri hommikul saabus veel ka Nõukogude mereväedeledelegatsioon 2. järgu flagmani⁷ Ivan Issakovi⁸ juhtimisel. Eesti delegatsiooni juhiks oli nimetatud Sõjavägede Staabi ülem kindralleitnant Nikolai Reek.⁹ Läbirääkimiste algusest peale võttis Nõukogude pool hoiaku, et nad peavad saama kõik, mida nad soovivad.

Juba delegatsioonijuhtide esimesel kohtumisel 2. oktoobri keskpäeval selgus, et Nõukogude delegatsiooni nõudmised vägede Eestisse paigutamise osas lähevad kaugemale, kui vastastikuse abistamise leping seda ette nägi. Järgnenud delegatsioonide üldkoosolekul selguski, et Nõukogude delegatsioon taotles lisaks lepingus ettenähtud baasidele veel

¹ Eesti Vabariigi lepingud välisriikidega. – Riigi Teataja 1939, nr. 15. Vastastikuse abistamise pakt Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahel, lk. 327–328.

² Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vastastikuse abistamise pakti konfidentsiaalne lisaprotokoll. – ERA, f. 988, n. 1, s. 3. l. 215.

³ Sõjaeelsed NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastas hiljem armeekindrali auastmele.

⁴ NSV Liidu kaitserahvakomissar Leningradi Sõjaväeringkonna ülemale. 30. september 1939. – Baaside lepingust anneksioonini. Tallinn, 1991, lk. 10–11.

⁵ Sõjaeelsed NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kindralpolkovnikule.

⁶ Kirill Meretkov (07.06.1897–30.12.1968) – NSV Liidu marssal (1944), juhtis 1940. a. Eesti okupeerimist. 23. juunil 1941 areteeritud süüdistatuna sõjaväelaste vandenõus; septembris 1941 vabastati ning suunati rindele.

⁷ Sõjaeelsed NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kontradmiralile.

⁸ Ivan Issakov (sünninimega Ovanes Isaakjan, 22.08.1894–11.10.1967) – NSV Liidu laevastikuadmiral. Tema ema Ida Lauer oli rahvuselt eestlanna.

⁹ Nikolai Reek (sünninimega Nikolai Bazõkov, 01.02.1890–18.05.1942) – Eesti Vabariigi sõjaväelane, kindralleitnant. Hukatud Ussolje laagris.

tankibrigaadi paigutamist Paidesse, ratsaväebrigaadi ja mehhaniseeritud polgu paigutamist Valka ning pommituslennuväepolkude paigutamist sisemaale. Eesti delegatsioon esitas põhjendatud vastuväited, mida aga Nõukogude delegatsioon esialgu ei arvestanud. Seetõttu kujunes olukord läbirääkimistel väga pingeliseks.¹⁰

Seejärel selgitas kindralleitnant Nikolai Reek kujunenud olukorda vabariigi valitsusele, kus otsustati, et paktist tuleb kinni pidada ning kujunenud situatsioonist informeerida Nõukogude valitsuse juhti V. Molotovi.

4. oktoobri õhtupoolikul oli Eesti saadik Moskvas August Rei Molotovi juures ja esitas kirjaliku noodi lahkavumuse kohta ning täiendas seda suuliste selgitustega. Molotov Eesti valitsuse seisukohtadega esialgu ei nõustunud ning informeeris asjast Stalinit. Viimane tuli peagi kohale, kuulas Rei selgitusi ning otsustas, et Nõukogude sõjaväelisele delegatsioonile tuleb saata täpne instruktsioon. Paar tundi hiljem saadetigi Meretskovile telegramm, kus soovitati loobuda väeosade ja lennuväljade paigutamisest Valka ja sisemaale.¹¹

Tänu eelmainitud telegrammile ja asjaolule, et Eesti delegatsiooni kutsuti juhtima välisminister Karl Selter, suudeti läbirääkimistel surnud punktist üle saada. Selter suutis Stalini seisukohtadega opereerides Nõukogude delegatsiooni liialdatud nõudmised pareerida. Mõlemad pooled tegid teatavaid

järeleandmisi ning sõjaväelised läbirääkimised lõppesid 10. oktoobril 1939 vastava kokkuleppe allkirjastamisega.¹² Lisaks sõlmiti 11. oktoobril 1939 veel seitse täiendavat protokollit NSV Liidu sõjalaevastiku baseerumise kohta Saaremaal ja Hiiumaal, Paldiski maa- ja veelade NSV Liidule kasutamiseks andmise kohta, Nõukogude sõjalaevade ajutise baseerumise kohta Tallinnas jne.¹³

10.–11. oktoobril 1939 allakirjutatud protokollides täpsustati baasivägede sisetoomisega seotud küsimusi ning Punaarmee maa-, õhu- ja merejõudude paiknemiskohti. Maavägede baasid lubati rajada Saare- ja Hiiumaale, Haapsalu ja Paldiski ümbrusesse. Lennuväljade ehitamiseks eraldati sobivad alad Saaremaal, Haapsalu ja Paldiski piirkonnas, Kuu-siku ja Kehtna mõisa maadel. Merejõudude kasutusse anti sadamad ja reidid Saaremaal (Kõiguste, Kuressaare laht, Mõntu, Kihelkonna laht, Tagalaht, Küdema laht), Hiiumaal (Kärdla) ja Paldiski piirkonnas (Pakri laht). Samuti sai Nõukogude Liit õiguse rajada oma laevastikubaaside kaitseks ranna- ja õhukaitsepatareisid, vaatlus- ja sideposte.

Lisaks baaside vahetule ümbrusele lubati samalaadseid rajatise paigutada ka Sõrve, Harilaiu, Ninase ja Pammana poolsaarele Saaremaal; Sõru, Kõpu, Tahkuna ja Sääre poolsaarele Hiiumaal ning Pakri saartele ja Pakri poolsaarele.

Nõukogude sõjajõudude sisenemine pidi vastavalt sõlmitud lepingutele algama 18. oktoobril 1939.

¹⁰ R. Maasing. Eesti ja N. Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimised 1939. a. oktoobris. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas II. Stockholm, 1955, lk. 50–51.

¹¹ Ülevaade Eesti ja NSV Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimistest Tallinnas. – Baaside lepingust anneksioonini. Tallinn, 1991, lk. 20; Telegramma narkoma inostrannyx del SSSR V. M. Molotova polpredu SSSR v Ėstonii K. N. Nikitinu. – Polpredy soobščajut ... Sbornik dokumentov ob otnošenijax SSSR s Latviej, Litvoj ja Ėstoniej avgust 1939 g. – avgust 1940 g. Moskva, 1990, lk. 84.

¹² Eesti Vabariigi ja NSV liidu vahel sõlmitud vastastikuse abistamise pakti elluviimiseks Eesti Vabariigi ja NSV Liidu sõjaväeliste delegatsioonide vahel 10. oktoobril 1939. a. peetud koosoleku konfidentsiaalne protokoll. – ERA, f. 495, n. 11, s. 34, l. 7–9.

¹³ NSV Liidu laevastiku baseerumise kohta Hiiumaal ja Saaremaal. – ERA, f. 495, n. 11, s. 34, l. 17–19.; Paldiski maa- ja veelade kasutamiseks üleandmine NSV Liidule. – ERA, f. 495, n. 11, s. 34, l. 20–21.; NSV Liidu sõjalaevade ajutise seisu kohta Tallinna sadamas. – ERA, f. 495, n. 11, s. 34, l. 22.; Nõukogude Liidu sadamate ja Eestis asuvate baaside vahel seilavate Nõukogude transpordilaevade liikumise kohta. – ERA, f. 495, n. 11, s. 34, l. 24.; Hüdrograafiliste tööde teostamise ja vastavate materjalide vahetamise kohta. – ERA, f. 495, n. 11, s. 34, l. 25–26.; Kolmandate riikide sõja- ja kaubalaevade sisenemisest NSV Liidu merebaasiks olevatesse Eesti sadamatesse. – ERA, f. 495, n. 11, s. 34, l. 27–28.; Sõjasaladuse hoidmise kohta. – ERA, f. 495, n. 11, s. 34, l. 29–30.

Vägede sissetulek ja sellega seotud korraldused

Sõjaväelaste poolt lepete allkirjastamise päeva ja 18. oktoobri vahelise nädala vältel jõuti vaid täpsustada ja kooskõlastada maavägede sisenemise reeglid. Need olid detailsed ja karmid. Nii Eesti kui ka Nõukogude relvajõud võtsid tarvitusele abinõud, vältimaks komplikatsioone võõrvägede liikumisel teise riigi pinnal.

13. oktoobril 1939. aastal kinnitas Sõjavägede Ülemjuhataja J. Laidoner Sõjavägede Staabi ülema kohusetäitja, kolonel Richard Tomberg¹⁴ koostatud juhendi „Korraldused Punaarmee väeosade baasidesse saabumisel”. See pidi tagama NSV Liidu vägede julgeoleku liikumisel läbi Eesti.

Punaarmee väeosade tulek Eesti territooriumile algas 18. oktoobril 1939. aastal ning selleks kasutati raudteed ja maanteed. Liikumine toimus kahes kolonis: põhjapoolne ja lõunapoolne kolonn. Põhjapoolne kolonn kasutas raudteed marsruudil Narva–Tapa–Ülemiste–Järve–Keila–Paldiski ning maanteed marsruutidel Narva–Jõhvi–Aluvere–Haljala–Kiiu–Kabala–Jägala jõe sild–Raasiku–Perila–Aruvalla–Angerja–Kohila–Hageri–Arudevahe–Keila–Paldiski; Arudevahe–Risti–Haapsalu; Risti–Kirbla–Lihula–Virtsu. Lõunapoolne kolonn liikus mööda raudteed marsruudil Petseri–Tartu–Tapa–Ülemiste–Järve–Keila–Haapsalu ning mööda maanteed marsruudil Irboska–Pangevitsi–Vastseliina–Võru–Sangaste–Puka–Pikasilla–Tõrva–Ala-Nuia–Abja–Paluoja–Kilingi–Nõmme–Pärnu–Lihula–Laiküla–Ridala–Kiltsi–Rohuküla.¹⁵

Lisaks marsruutidele töötati välja detailne instruksioon Punaarmee sissemarsiks:

1. Punaarmee väeosade vastuvõtt piiripunktides peab olema pidulik. Kohaliku diviisi ülemal tuleb esineda vastava tervitusega, orkester mängib NSV Liidu ja Eesti

hümne ning suurtükivägi annab rahvuste saluudi – 21 kogupauku.

2. NSV Liidu piirini viivad teelõigud Narva ja Irboska suunal remontida ja teha liikluskõlblikuks. Punaarmee sissetuleku päevadel keelata nendel teedel eraliiklus.
3. Kõigile Punaarmee väeosade poolt läbitavate teede teelahkmetele välja panna suunanäitajad.
4. Tee ääres olevate majade ja talude väravad Punaarmee väeosade rännaku ajaks sulgeda, elanikud peavad olema majas sees või 200 meetrit teest eemal.
5. Kui Punaarmee üksused ise oma mahajäänud autode ja tankide valvet ei ole korraldanud, siis tuleb Eesti poolel valve organiseerida.
6. Punaarmee väeosade peatumis- ja ööbimiskohad on metsade piirkonnas ning nendesse kohtadesse tuleb viia toiduvalmistamiseks kuivi pliidipluid. Peatumis- ja ööbimiskohtade turvamise eest vastutavad Kaitseliidu kohalikud üksused.
7. Punaarmee kolonnide rännakute ulatuses organiseerida telefoniliin koos kõnepunktidega selleks ettenähtud kohtades.
8. Tugevdada Jägala–Arudevahe teesal sildasid.¹⁶

Seoses Punaarmee üksuste Eestisse sisenemisega kehtestati nende liikumisteede piirkondades terve rida selliseid piiranguid, mis tavaolukorras olid mõeldamatud.

Aluseks võttes kehtinud alkoholimüügi seaduse §4, keelas siseminister oma otsusega nr. 3033-a 13. oktoobril 1939. aastal alkoholoolsete jookide müümise 18.–26. oktoobrini 1939. a. järgmistes piirkondades:

1. Alkoholoolsete jookide müük keelati täielikult Narvas, Jõhvis, Petseris, Võrus, Tõrvas, Kilingi-Nõmmel ja Pärnus.
2. Alkoholoolsete jookide müük keelati mõlemal pool maanteed 5 km laiusel maa-alal alates riigipiirist: a) lõunakolonna liiku-

¹⁴ Richard Tomberg (06.09.1897–25.05.1982) – Eesti Vabariigi ja NSV Liidu sõjaväelane, kindralmajor. 1944–1956 vangilaagris.

¹⁵ ERA, f. 495, n. 11, s. 37, l. 1; Juhend NSV Liidu vägede baasidesse transpordil, 13.10.1940. – ERA, f. 2315, n. 2, s. 53, l. 9.

¹⁶ Juhend NSV Liidu vägede baasidesse transpordil, 13.10.1940. – ERA, f. 2315, n. 2, s. 53, l. 9–12; A. Luts. Heitluste keerises. Tallinn, 2004, lk. 105–106.

mise teel üle Irboska, Pangevitsa, Vast-seliina, Võru, Sangaste, Puka, Pikasilla, Tõrva, Ala, Nuia, Abja-Paluoja, Kilingi-Nõmme, Pärnu, Lihula, Laiküla, Ridala ja Kilti kuni Rohukülani; b) põhjakolonniliikumise teel üle Narva, Jõhvi, Aluvere, Haljala, Kiiu, Kaberla, Jägala jõe silla, Jägala, Raasiku, Perila, Aruvalla, Angerja, Kohila, Hageri, Arudevahe ja Keila kuni Paldiskini ja Arudevahelt üle Risti kuni Haapsaluni ning Ristilt üle Kirbla ja Lihula kuni Virtsuni.

3. Alkohoolsete jookide müük keelati raudteel ja raudteele kuuluval territooriumil järgmiselt: a) NSV Liidu riigipiir–Narva, Narva–Tapa, Tapa–Ülemiste, Ülemiste–Järve, Järve–Keila ja Keila–Paldiski liinil ning Tapal; b) NSV Liidu riigipiir–Petseri, Petseri–Tartu ja Tartu–Tapa liinil.
4. Alkohoolsete jookide müük keelati täielikult Lääne ja Saare maakondades ning Harju maakonnas Keila politseijaoskonna piirkonnas.¹⁷

Sõjavägede Ülemjuhataja kindral J. Laidoneri korraldusega 17. oktoobrist 1939 aga kehtestati Punaarmee üksuste läbimineku piirkondades infosulg. NSV Liidu sõjaväeüksuste liiklemisel 18. oktoobrist 1939 kuni neile määratud asukohtadesse jõudmiseni maanteedele, raudteedele ja sadamatesse määratud sõjaväelased, politseinikud ja kaitseleitlased olid kohustatud jälgima, et sel ajal mitte keegi ei fotografeeriks, filmiks ega hangiks informatsiooni Eesti ja NSV Liidu sõjavägede koosseisu, liikumise ja ümberpaigutamise kohta. Kõik selle määruse rikkujad tuli toimetada politseijaoskonda ning võtta vastutusele koos fotoaparaatide jms. konfiskeerimisega.¹⁸

Pärast Nõukogude vägede baasidesse saabumist tühistas Sõjavägede Ülemjuhataja kindral Johan Laidoner 3. novembril 1939 oma 17. oktoobri määruse, kuid asendas selle uue ja veelgi konkreetsemaga. Uue, 3. novembri määrusega:

1. Kehtestati kontroll posti, telegraafi,

telefoni, raadio ja muude sidevahendite kasutamise üle. Igasuguste teadete edastamine raadio teel keelati. Kirjades ja telegrammides lubati kasutada ainult eesti, vene, soome, läti, rootsi, saksa, inglise ja prantsuse keelt. Koode, šifreid ja muid tingimärke võis kasutada edastatavas infos ainult Politseitalituse loal. Erasisikute ja -ettevõtete raadiojaamade tööks tuli taotleda luba Politseitalitusest. Erandina võisid kontrollita kasutada kõiki sidevahendeid vabariigi president, vabariigi valitsus, sõjavägede ülemjuhataja, sõjaminister, teedeminister, välisminister, välisriikide esindused, välisriikide sõjaväeosad ja laevad. Riiklikud keskasutused võisid välisriikidega telefoni- ja raadioühenduses olla üksnes siseministri loal.

2. Eesti ja NSV Liidu sõjaväeüksuste asukohtades, sõjasadamates, merebaasides, kindlustatud rajoonide piirkonnas, lennukväljadel ja muudel sõjaväega seotud aladel keelati fotografeerimine, filmimine, joonistamine või mõnel muul viisil jäädvustamine.
3. Väljaspool kinniseid ruume keelati fotografeerimine ja filmimine ning vastava aparatuuri kaasaskandmine ilma politseiprefekti loata Harju maakonnas Paldiski ja Keila linnas; Pakri, Padise, Keila, Rapla ja Kehtna vallas ning Saare ja Lääne maakondades, välja arvatud Märjamaa, Vigala ja Velliste vald.
4. Keelati avaldada trükis, raadiosaadetes või mõnel muul viisil informatsiooni Eesti sõjaväe ja Eestis asuvate Nõukogude üksuste koosseisu, dislokatsiooni ja muu tegevuse kohta.
5. Välisriikide kodanikel ja kodakondsuseta isikutel keelati eriloata viibida Tallinna linnas ning Harju, Lääne ja Saare maakondades. Enne 17. oktoobrit 1939 Tallinna linnas ning Harju, Lääne ja Saare maakondades viibinud välisriigi kodanikele, kelle sissesõiduks Eestisse ei nõutud viisat, andis eriloo kohalik politseiprefekt.

¹⁷ Siseministri otsus nr. 3033-a 13.10.1939. – Riigi Teataja II, nr. 91, 17.10.1939, lk. 1799–1801.

¹⁸ Sõjavägede Ülemjuhataja korraldus, 17.10.1939. – Riigi Teataja II, nr. 92, 20.10.1939, lk. 1805.

Tallinnas tuli loa saamiseks pöörduda politseiprefekti poole vastava politseikomisari kaudu. Kõigile teistele välisriigi kodanikele ja kodakondsuseta isikutele andis eriloa siseministeerium.¹⁹

Lisaks sellele kehtestasid sõjaväeringkondade ülemad täiendavaid nõudeid. Nii näiteks saatsid Saare-Lääne Sõjaväeringkonna ülem kolonel Oskar Pajusoo ja staabiülem kolonelleitnant Aleksander Kulgver 19. oktoobril telegrammi Saaremaa maakaitse ülemale, milles kästi Punaarmee tegevusest kogu liikumistekonnal saata sõjaväeringkonna staabile järgmised teated: a) koheselt informeerida teekonnal juhtunud õnnetustest ja erakorralistest sündmustest; b) kolonnide liikumise kestel iga päev, alates hommikul kella 7.00 kuni õhtuse liikumise peatumiseni teatada iga kolonni asukoht koos selle alguse ja lõpuga. Kolonnide suuruse ja lõpu selgitamisel tuli arvestada sellega, et nad koosnesid üksikutest gruppidest ning nendevaheline vahemaa võis olla erinev. Informatsiooni edastamiseks tuli kasutada maanteedeäärseid telefone. Info kiireks edastamiseks pidid Kaitseliidu kohalik malev ja politsei organiseerima sidepostid; c) kokkuvõttev informatsioon vägede liikumise kohta tuli anda iga päev kell 7.00, 12.00 ja 18.00 ning selles tuli ära näidata Punaarmee liikumine ja tegevus, samuti kolonnide pea saabumine tähtsamate keskuste ja punktide piirkonda; teede seisukord pärast vägede läbiminekut; julgustus- ja valvemeeskondade tegevus; kohaliku elanikkonna meeleolu ja suhtumine Nõukogude vägedesse. Lisaks sellele kohustati Saaremaa sisekaitse ülemat hoidma valveposte paigal niikaua, kuni kolonni lõpp on konkreetsest postist eemaldunud 7 kilomeetrit.²⁰

Saare prefekti korraldusega kohustati saarlasi alates 22.oktoobrist kuni uute korraldusteni hoidma kõiki koduloomi tallides, lautades või suletud õuedes. Lisaks sellele

keelati loomade laskmine tänavaile või karjamaale. Nende abinõudega püüti ennetada sõjaväelaste majutamisel võimalikke õnnetusi või liiklusummikuid.²¹

NSV Liit oli alustanud oma ettevalmistusi vägede Eestisse toomiseks juba tunduvalt varem. Nii pidid Punaarmee üksused lõpetama oma ettevalmistustööd juba 4. oktoobriks 1939.²²

NSV Liidu Sõjalaevastiku Rahvakomisari, 2. järgu flagmani Nikolai Kuznetsovi käskkirjadega nr. 00141 ja 00144 11. oktoobrist 1939 määrati kindlaks need Punalipulise Balti Laevastiku alused ja üksused, mille uueks baseerumiskohaks sai Eesti. Käskkirja nr. 00141 alusel pidid alaliseks baseerumiseks Eestisse saabuma esimestena liider „Minsk” ning hävitajad „Gordõi” ja „Smetlivõi”. Laevadel pidi olema täielik toiduainete ja kütuse tagavara. Rannapatareide nr. 11 ja 12 isikkoosseis ning varustus tuli viia transpordilaeval „Luga” Paldiskisse.²³

Samuti kehtestas NSV Liidu Sõjalaevastiku rahvakomissar Punalipulise Balti Laevastiku isikkoosseisu käitumisnormid välismaal viibides. Oma direktiiviga nr. 3208 14. oktoobrist 1939 tuletas rahvakomissar meelde, et Nõukogude mereväelastel ei sobi käituda võitjatena ja vallutajatena, sest sellega võivad nad riivata kohaliku elanikkonna enesearmastust. Punalipulise Balti Laevastiku mereväelastelt nõuti viisakat käitumist, kõrge sõjalise väljaõppe demonstreerimist ja Nõukogude kultuuri tundmist, sest see kõik pidi lõppkokkuvõttes tõstma Nõukogude mereväelaste autoriteedi enneolematusse kõrgusse. Nõukogude mereväelane pidi välismaal käituma nii, nagu peab käituma ühe suure mereriigi – NSV Liidu – esindaja. Erilist tähelepanu tuli pöörata moraalsele ja kõlbelisele käitumisele, mingil juhul ei tohtinud lubada amoraalset käitumist (alkoholi tarvitamine, kaklustesse sattumine, prosti-

¹⁹ Sõjavägede Ülemjuhataja määrus 3.11.1939. – Riigi Teataja II, nr. 99, 04.11.1939, lk. 1847.

²⁰ Saare-Lääne Sõjaväeringkonna ülema telegramm nr. 94 Saare maakaitse ülemale 19.10.1939. – ERA, f. 2014, n. 3. s. 1, l. 103.

²¹ Meie Maa nr. 159, 20.10.1939.

²² S. Kovaljov. Sovetskie vojska na territorii Ėstonii 1939–1940 gg. Sankt Peterburg, 2005, lk. 53.

²³ P. Petrov. Baltijskij flot. Finskij gambit. Moskva, 2005, lk. 188.

tuutide teenuste kasutamine jne.). Lühidalt öeldes – Punalipulise Balti Laevastiku mereväelane pidi välismaal olles demonstreerima oma kõrget revolutsioonilist teadlikkust, ettevaatlikkust ja bolševikele omast väarikust.²⁴ Eestisse paigutatavates Punaarmee üksustes peeti loenguid Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahelise vastastikuse abistamise pakti tähtsusest. Komandörkoosseisu ja poliitjuhtide konverentsil esinenud Nõukogude sõjaväelise delegatsiooni liige korpusekomissar²⁵ Nikolai Vašugin väitis oma kõnes muuseas ka järgmist: „Me oleme alati kohelnud ja tahame kohelda suurima austusega mõlemaid, nii väikesi kui ka suuri riike, kes soovivad säilitada sõbralikke suhteid NSV Liiduga. Meie üksused käituvad Eestis nii, nagu see on ette nähtud vastastikuse abistamise kokkuleppes mõlema sõbraliku riigi vahel.”²⁶

Nõukogude vägede sissemarsš Eestisse pidi algama 18. oktoobril 1939, kuid tegelekkuses võib selle alguseks lugeda siiski 11. oktoobrit 1939, kui Tallinna reidile saabusid Nõukogude sõjalaevad – liider „Minsk” ning hävitajad „Gordõi”, ja „Smetlivõi”.²⁷ Laevade pardal olid ka Nõukogude sõjaväeatašee Eestis Jevgeni Tšukanov²⁸ ja NSV Liidu saatkonna nõunik Vladimir Botškarjov.²⁹ Ametlikult oli tegemist 1. järgu kapteni Boris Ptohhovi juhitud sõjalaevade rühma viisakusvisiidiga Eesti Vabariigi pealinna. Tallinna reidile saabusid laevad kell 16 ning anti rahvuste saluut – 21 kogupauku. Vastusaluudi andis Tallinna rannakaitsepatarei, kohaletulnud tervitasid Nõukogude komandöre. Divis-

jonile sõitis vastu Eesti merejõudude poolt sideohvitseriks määratud leitnant Pääbus. Kuna laevad saabusid Tallinna pärastlõunal, siis tehti kõik ametlikud visiidid alles järgmisel päeval, 12. oktoobril. Nõukogude mereväe delegatsioon tegi visiidi Eesti merejõudude juhatajale, Tallinna garnisoni ülemale, Sõjavägede Staabi ülema esimesele asetäitjale ja Tallinna ülemlinnapeale. Samal päeval kell 14 andis Sõjavägede Staabi ülema 1. abi Ohvitseride Keskkasiinos külaliste auks eine. Öhtupoolikul, kella 16 ja 17 vahel toodi Nõukogude sõjalaevad reidilt sadamasse. Varsti pärast seda tegid Eesti merejõudude juhataja, Tallinna garnisoni ülem ja Sõjavägede Staabi ülema 1. abi Nõukogude sõjalaevade komandörkoosseisule vastuvisiidi. Hilisõhtul lahkus divisjoni juhtinud 1. järgu kapten Ptohhov talle järele tulnud laeval tagasi NSV Liitu.³⁰

12. oktoobri hilisõhtul kell 23.00 lahkus Eestist erirongil Nõukogude Liidu sõjalise delegatsiooni mereväe ala juht, 2. järgu flagman Issakov ja suundus koos saatjaskonnaga Riiga. Lahkujaid oli raudteejaamas saatmas Eesti delegatsiooni juht kindralleitnant Nikolai Reek koos teiste delegatsiooni liikmetega ja ametiisikutega. NSV Liidu delegatsiooni liikmetest jäid kohale siinse väegrupi juhiks määratud komdiv³¹ Aleksandr Tjurin³² ning veel mõned komandörid. Nende ülesandeks oli ette valmistada Punaarmee väeosade ümberpaiknemise ja majutamise tehnilist külge.³³ Lisaks siiajäänutele saabus ööl vastu 16. oktoobrit rongiga Narva kaudu Eestisse

²⁴ V. Kurmyšov. Rešenje problemy baziorvanija Baltijskogo Flota nakanune vojny (razvertovanie Voennno-morskix baz v Pribaltike, konec 1939–1941 gg.). Voennno-istoričeski Arxiv 2004, nr. 2, lk. 116.

²⁵ Sõjaeelsed NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kindralleitnantidele.

²⁶ Virumaa Teataja nr. 121, 18.10.1939.

²⁷ Vene ajaloolane Pavel Petrov mainib oma 2008. aastal eesti keeles ilmunud raamatus „Punalipuline Balti Laevastik ja Eesti 1939–1941” kolmele ülalnimetatud laevale lisaks ka veel hävitajat „Stremitelnoi”. 1939. aasta oktoobri ajalehed mainivad aga laevade visiiti kajastades ainult kolme alust.

²⁸ Jevgeni Tšukanov (1897–1966). Kindralleitnant. Oli 1938–1940 ühtlasi GRU Tallinna resident.

²⁹ J. Ant. Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn, 1999, lk. 56.

³⁰ S. Kovaljov. Sovetskie vojska na territorii Estonii 1939–1940 gg., lk. 64; Rahvaleht nr. 241, 13.10.1939; Päevaleht (Tallinn) nr. 277, 12.10.1939; Päevaleht (Tallinn) nr. 278, 13.10.1939

³¹ Sõjaeelsed NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kindralmajorile.

³² Aleksandr Tjurin (14.08.1896–25.07.1976) – Nõukogude Armees kindralleitnant; 1939–1940 baasivägede ülem.

³³ Rahvaleht nr. 241, 13.10.1939.

täiendavalt Punaarmee ohvitser, kes koos Eesti sõjaväe vastavate ametiisikutega hakkasid tegelema vajalike eeltöödega (majutamine jne.) baasideks määratud piirkondades.³⁴

Pühapäeval, 15. oktoobril kella 11 paiku saabus Tallinna Punalipulise Balti Laevastiku eskaader, mille koosseisus olid eskaadri lipulaev liinilaev „Oktjabrskaja Revoljutsija”, ristleja „Kirov”, neli hävitajat ja neli vahilaeva. Eskaadri lipulaeva pardal saabus Eesti pealinna Punalipulise Balti Laevastiku juhataja, 2. järgu flagman Vladimir Tributs.³⁵ Järgmisel päeval tegi laevastiku juhataja V. Tributs koos oma kaaskonnaga ametlikud visiidid Eesti sõjavägede ülemjuhatajale, sõjaministrile, välisministrile, Tallinna ülemlinnapeale ja merejõudude juhatajale ning kirjutas oma nime Vabariigi Presidendi külalisteraamatusse. Keskpäeval andis sõjaminister külaliste auks eine, millel osales ka Eesti sõjavägede ülemjuhataja.³⁶

Sellise hulga sõjalaevadega kindlustati maavägede sissetuleku ajaks Eesti blokeerimine merelt.

Punaarmee üksuste sissemarss Eestisse algas 18. oktoobri varahommikul ning toimus vastavalt varem sõlmitud lepingutele ja kooskõlastatud liikumisgraafikutele.

Piiri ületamine algas 18. oktoobril kell 8.00 ning Eesti–NSV Liidu piiripunktides olid kohal mõlema armee esindajad: Narva maanteel Punaarmee 16. laskurdiviisi komandör, brigaadikomandör³⁷ Ilja Ljubovtsev ja Eesti 1. diviisi komandör, kindralmajor Aleksander Pulk koos neid saatvate ohvitseridega; Riia maanteel Punaarmee 8. armee juhataja, diviisikomandör Ivan Habarov ning soomusvägede ülem, brigaadikomandör Boris Veršinin ja Eesti 2. diviisi komandör, kindralmajor Jaan Kruus ning Võru–Petseri sõjaväeringkonna juhataja kolonel Johannes Rimmel koos neid saatvate ohvitseridega. Lisaks

sõjaväelastele viibisid Narva piiripunktis NSV Liidu saadik Eestis Kuzma Nikitin ning Irboskas NSV Liidu sõjaväeatašee Eestis Jevgeni Tšukanov ja saatkonna nõunik Vladimir Botškarjov. Vägede sissemarss algas vastastikuste sõjaväeliste austusavaldustega riigipiiril. Pärast vastastikuste tervituste vahetamist kõlasid NSV Liidu auks „Internatsionaal” ja Eesti hümn. Mõlema riigi suurtükkidest kõlas üheaegselt rahvuste saluut – 21 kogupauku. Pärast seda anti NSV Liidu riigipiiril rännakuvalmis vägedele käsk edasiliikumiseks.³⁸

Kanadas elav eestlane Ralf Kalli on oma sõjaväelasest isa mälestustele tuginedes kirjutanud 18. oktoobri varahommiku sündmustest Narva maantee piiripunktis järgmist:

„Kell 8 ilmus Vene poolt üks sõiduauto teekünka tagant ja peatus ninaga vastu värvat. Autost väljus lühike jässakas ohvitser. Piirivärvad avati ning venelane astus Eesti pinnale. Kindralmajor Pulk astus venelasele vastu, peajagu viimasest pikem ning tervitati sõjamehelikult. Samal hetkel hakkas meie orkester mängima „Internatsionaali”. Ene-setunne oli rõhuv ja avatud piirivärv silmadele valus. Äkki lõhestas muusikat kahuripauk nagu äikeseraksatus. Vene ohvitser, käsi tervituseks mütsi ääres, pöördus nagu rabatu poolest kehast ida poole. Pauk tuli meie kahurist, pool kilomeetrit piirivärvast ja venelane ootas mürsu lõhkemist suure Venemaa pinnal. Kindral Pulk kummardus ta kõrva äärde ja ütles talle midagi, mispeale venelane endise asendi sisse võttis. Samas lõppes „Internatsionaal” ning vene orkester hakkas mängima meie hümn. Meie kahurid jätkasid saluuti, nagu see oli ette nähtud. Kui muusika, paugud ja valvasesisak olid lõppenud, sügas vene ohvitser oma mütsi alt pead, näiliselt suures segaduses. Ta saatis ratsamehe Venemaa poolele, siis jälle rääkis midagi Pulgaga. Hiljem saime teada, et venelased olid

³⁴ Lõuna-Eesti nr. 117, 16.10.1939; Virumaa Teataja nr. 121, 18.10.1939.

³⁵ Vladimir Tributs (28.07.1900–30.08.1977) – NSV Liidu laevastikuadmiral, Punalipulise Balti Laevastiku juhataja 1939–1947.

³⁶ P. Petrov. Punalipuline Balti Laevastik ja Eesti 1939–1941. Tallinn, 2008, lk. 99; Virumaa Teataja nr. 121, 18.10.1939; Vesti Dnja nr. 236, 16.10.1939; Lääne Elu nr. 119, 16.10.1939.

³⁷ Sõjaeelsed NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kindralmajorile.

³⁸ S. Kovaljov. Sovetskie vojska na territorii Estonii 1939–1940 gg., lk. 68.

meie kahuripaukudest üllatunud, kui mitte koguni hirmunud. Ratsamehi oli saadetud Leningradi ringkonnaülemaga sidet otsima. Seal saadeti pärimine Moskvasse, kas tohib saluudile samaga vastata. See olevat ära keelatud. Asi venis ja venis, aga lõpuks algas Vene üksuste tulek üle piiri. Esiteks pool-sada veoautot, peal relvastatud sõdurid, siis kinoauto, remonditöökoda, bensiiniveokid, ambulants ja üks sõiduauto, kus istusid karakullkasukais naised. Lõpuks tuli kolm vana soomusautot, vanad keisrarmee jäänused, meie Vabadussõja-aegsete Tasuja ja Suure Tõllu tüübit.³⁹

Punaarmee üksustele Narva vastu sõitnud NSV Liidu saadik Eestis Kuzma Nikitin lahkus Tallinnast juba 17. oktoobri hilisõhtul, et varahommikul saabuvald vägesid tervitada. Saadiku sõnul oli Narva linn 18. oktoobril justkui välja surnud, kuigi tegu oli tavalise tööpäevaga. Oma päevikus kirjeldas Nikitin ka seda, kuidas iga saja meetri järel seisis tee ääres valves kaitseliitlane või politseinik ning ümberkaudne elanikkond oli ilmselgelt hirmunud. Kuigi saadik kirjeldas Nõukogude vägede sissemarssi tema jaoks efektse vaatepildina, ei saanud ta siiski mööda ka mõnedest kriitilistest märkustest vägede kohta. Kriitika osaliseks sai sissemarssivate üksuste väljanägemine: see oli kõike muud kui hiilgav. Sõdurite väljanägemine jättis kõvasti soovida. Lisaks sellele oli tehtud halb valik juhtpolgu kohta: selle komandör nägi välja igerik, sinel voltis ja kortsus; rida punaarmee-lasi oli väga räpaka väljanägemisega. Saadik leidis, et Punaarmee isikkoosseisu välimuse eest ei oldud piisavalt hoolitsetud, meeste korraliku väljanägemise peale polnud üldse mõeldud. Kriitikat jätkus ka soomusmasinate kohta: need olid pesemata ja teekonnast räsitatud ning nigelas seisus.⁴⁰

Irboska piiripunktis toimunust on aga

nende sündmuste keskel viibinud Eesti sõjaväelased Peeter Lindsaar ja Arvo Johari meenutanud järgmist:

„Parema tiivaga vastu kiviteed, rivistati 7. jalaväerügement rühmade kolonnide joonele. Paremal, rügemendi lipuga, seisis divül.⁴¹ kindralmajor Kruus, div.staabiül.⁴² kolonel Hansen, Võru–Petseri kaitseringkonnaülem kolonel Rimmel, rüg.ül.⁴³ kolonel Laats ja nende staabiülemad. Teisel pool piiri ootas kiviteel Vene soomus- ja motoriseeritud brigaad, valgeil hobuseil ratsaorkester, üsna palju eraisikuid ja kari reportereid, osa neist fotoaparaatidega. Eraisikute poolt toodi punaväelastele lilli. Üldse paistis Vene poolel palju sagimist. Kivitee kohalt oli piirilt kõrvaldatud traataed võrguga. Avauses seisis nägudega vastamisi paremal meie, vasakul punaväe piirivalvur. Meie pool puudusid eraisikud. Piirist ületunud punaväe ohvitseride salga ühele hallipäisele lühikesekasvulisele tüsedale ohvitserile lausus kindral Kruus enda esitlemise järel: „Härra brigaadikomandör, lubage esitleda mu staabiülemat!” Järgnesid mõlemalt poolt lühikesed venekeelsed kõned abistamislepingust. Kõnede järel mängisid vaheldumisi orkestrid, meie oma hümni ja „Internatsionaali”, punaväe oma ainult „Internatsionaali”. Nad vabandanud end meie vastava järelepärimise puhul nootide puudumisega. Masinate ülejõudmisel piirihoonest hakkas nende orkester hoogsat marssi mängima. Kõnede ajal ägedusega töötanud vene ajakirjanikud ja fotoreporterid jätkasid tegevust veel hoogsamalt.”⁴⁴

Arvo Johari aga meenutab lisaks veel ka seda, millise mulje jättis talle just riigipiiri ületanud Punaarmee tehnika: „Peale lühikesi sõnavõtte kummaltki poolt tõmbusid juhid tagasi ja venelaste poolt alustasid tankid liikumist meie territooriumile. Kaks esimest tanki jätkasid liikumist, kuna kolmandal hak-

³⁹ R. Kall. Kui tulid esimesed venelased. – Kultuur ja Elu 1990, nr. 9, lk. 26.

⁴⁰ Väljavõte NSV Liidu saadiku K. Nikitini päevikust. – Baaside lepingust anneksioonini. Dokumente ja materjale, lk. 43–44.

⁴¹ Diviisiülem.

⁴² Diviisi staabiülem.

⁴³ Rügemendiülem.

⁴⁴ P. Lindsaar. Mardus kiljatas. Lund, 1964, lk. 18–19.

kas mootor protestima ja tank jäigi paremale teeäärsele seisma.”⁴⁵

Punaarmee rännakkolonni eesotsas oli luurepataljon, seejärel diviisi staap ning polgud koos lippudega. Punaarmeelased olid enamasti paigutatud tavalistele veoautodele, igas autos 20 meest. Suurem osa veoautosid oli võetud tehastest, sest nende kabiinidel olid veel enamasti alles eelmise omaniku nimed. Maastikuaautosid Punaarmeel ei olnud. Suurtükivägi ja üksuste muud osad pidid saabuma raudteel.⁴⁶ Lisaks sõjatehnikale töid Punaarmee üksused kaasa ka oma trükikojad kohapeal väeosade ajalehtede trükkimiseks.⁴⁷

Erilist muljet ei jätnud Nõukogude väed ka Eesti inimestele. Tähelepanu äratas punaarmeelaste vilets väljanägemine ja nigel varustus. Paljud soomusmasinad purunesid teel oskamatu juhtimise või masinarikke tõttu. Nii näiteks meenutas vägede Tartust läbimineku tookordne koolitüdruk Armanda Eistre 1989. aastal järgmiselt: „Mul on meeles kuidas Nõukogude väed marssisid Riia mäelt läbi. Sõdurid olid väikesed, kõhnad ja hallid. Samasugused olid ka nende kahureid vedavad hobused.”⁴⁸

Marsi esimene päev, kolmapäev, 18. oktoober kulges vahejuhtumiteta ning ööbimispaikadesse jõuti õigeaegselt. Ööbiti kaasatoodud telkides maanteed ääres väljaspool asulaid. Väeosade varustamine toiduga nii marsil kui ka ööbimiskohtades toimus nende endi kaasavõetud tagavaradest. Järgmisel päeval jätkati graafikukohast liikumist sihtpunktidesse.⁴⁹

Punaarmee üksuste liikumist jälgisid ka Sõjavägede Staabi ohvitserid. Peamiseks probleemiks oli see, kuidas peavad meie teed vastu Punaarmee tehnikale. Nii näiteks kontrollisid kolonel Alfred Luts ja kindralmajor

August Kasekamp⁵⁰ 18. oktoobril teede olukorda Põhja-Eestis. Kõik teed ja sillad olid Punaarmee rännakkolonni läbimineku järel rahuldavas olukorras.⁵¹

Punaarmee väeüksuste vastu tundsid huvi ka Eestis asuvad sõjaväelised esindajad. Eriti huvituti Punaarmee mehhaniseeritud üksustest. 19. oktoobril oli enamik Eestis asunud sõjaväeatašeesid kogunenud Pärnusse, jälgimaks Punaarmee mehhaniseeritud korpuse läbimineku linnast. Koos nendega Pärnus viibinud kolonel Lutsule avaldati kahetsust pildistamise keelu üle.⁵²

19. oktoobril kontrolliti Sõjavägede Staabi korraldusel teede ja sildade olukorda ka Lõuna-Eestis. Siinsedki teed olid hästi vastu pidanud massilisele tankide liikumisele. Vastupidavusega ei saanud aga kiidelda Punaarmee tehnika: rohkesti oli näha seismas nii teel kui ka teeäärsetes kraavides Punaarmee tanke ja mootorveokeid. Tankide juurde oli jäetud valve, kuid veokid olid valveta.⁵³

NSV Liidu sõjaväeatašee Eestis polkovnik J. Tšukanov kiitis Eesti poolt hea korralduse eest vägede vastuvõtul. NSV Liidu infoagentuuri TASS andmetel oli ta isiklikult 18. ja 19. oktoobril kontrollinud kõiki neid teid, mida läbisid Punaarmee üksused. Polkovniku sõnul jõudsid tankid, soomusautod, suurtükid, motoriseeritud jalavägi ja teised üksused kohale probleemideta. Kogu marsi vältel ning ka peatuskohtades olid punaarmeelased paistnud silma hea väljaõppe ning distsipliini poolest. Polkovnik Tšukanovi sõnul andsid esimesed sõbraliku Eesti territooriumil veedetud ööd tunnistust Eesti poole heast korraldusest vastuvõtul, teede ettevalmistamisel ning nende kaitse korraldamisel liikluse sujuval organiseerimisel.⁵⁴

⁴⁵ Väljavõte Arvo Johari mälestustest. – Baaside lepingust anneksioonini, lk. 44.

⁴⁶ A. Luts. Heitluste keerises, lk. 108.

⁴⁷ Rahvaleht nr. 246, 10.10.1939.

⁴⁸ Armanda Eistre mälestused. Käsikiri Kirjandusmuuseumis. Käsikiri 1989, f. 342 EMS M 177:1403.

⁴⁹ Rahvaleht nr. 246, 19.10.1939.

⁵⁰ Kolonel Alfred Luts on oma mälestusteraamatus „Heitluste keerises” märkinud A. Kasekampi auastmeks antud sündmuste ajal kindralmajor, kuigi vastav auaste omistati Kasekampile alles 24. veebruaril 1940.

⁵¹ A. Luts. Heitluste keerises, lk. 108.

⁵² A. Luts. Heitluste keerises, lk. 108.

⁵³ Samas, lk. 109.

⁵⁴ Uus Elu (Tallinn) nr. 288, 22.10.1939; Postimees nr. 285, 22.10.1939.

Esimesed Punaarmee üksused saabusid nendele ettenähtud baasidesse ja lennuväljadele 20. oktoobril 1939. Punaarmee üksuste liikumine koos sellele järgnenud veoga üle mere ja paigutamisega saartel ettenähtud kohtadesse kestis suuremalt jaolt viis päeva. Mingeid vahejuhtumeid teel ei esinenud.⁵⁵ Probleeme tekitas aga see, et paljud komandörid ei osanud lugeda kaarti. Nii näiteks said Hiiumaale jõudnud Punaarmee üksused Eesti sõjaväelastelt kaardid, kuid oskamata neid kasutada, eksiti teel majutuspaikadesse ära ja pöörduti sadamasse tagasi.⁵⁶

Vägede liikumise ajaks suletud teede avamine vabaks liiklemiseks toimus vastavalt sellele, kui kiiresti Punaarmee üksused mingi piirkonna läbisid. 19. oktoobri keskpäevaks avati liiklus Narvas ja Jõhvis läbimarsi ajaks suletud tänavatel,⁵⁷ Virumaa idaosas ja Petserimaal. 20. oktoobri päeva jooksul vabanesid liiklemiseks täielikult Virumaa ja Võrumaa teed, osaliselt Harjumaal ja Valgamaal.⁵⁸ Kuna Irboska piiripunkti läbinud väeosad liikusid neile ettenähtud rajoonidesse veel ka 21.–22. oktoobril, siis esines olulisi liiklusiiranguid mõningatel Läänemaa, Pärnumaa ja Viljandimaa teedel.⁵⁹

Rännakkorras tõi Punaarmee oma baasidesse jalaväe ja mehhaniseeritud üksused, kõik teised üksused toodi raudteel või meritsi laevadega. Vägede sissemarss Eestisse möödus ilma igasuguste intsidentideta. Kogu sissemarsi puhul aga kehtis täielik infosulg.

Väeüksuste koosseis

19. oktoobril 1939 saatis Leningradi sõjaväeringkonna juhataja, 2. järgu armeekomandör

Kirill Meretskov NSV Liidu kaitserahvakomissarile Kliment Vorosilovile ettekande Eesti territooriumile paigutatud vägede kohta.

K. Meretskovi ettekande kohaselt ületasid 19. oktoobril 1939 kell 10.50 Eesti riigipiiri viimased üksused. Seisuga kell 12.00 19. oktoobril 1939 oli Eesti territooriumile paigutatud: 65. laskurkorpuse juhtkond; 16. laskurdiviisi luurepataljon, 3 laskurpolku, sidepataljon ja sapööripataljon – kokku 9904 meest, 10 soomusmasinat, 968 autot; 18. tankibrigaad, mille koosseisus oli 3125 meest, 225 tanki, 24 soomusautot, 613 transpordimasinat; 5. mehhaniseeritud rühm – 1008 meest, 58 tanki, 20 soomusmasinat, 139 transpordimasinat. 18. ja 19. oktoobril viidi uutesse baasidesse Eestis kokku 14 037 meest, 283 tanki, 54 soomusmasinat ja 2040 transpordiveokit. Raudteed pidi toodi kohale ilma lennuväeüksusteta 414 meest, koos lennuväega 7310 meest. Lennuväe puhul 255 lennuki saatmine esialgu viibis, sest Eestis puudusid sobivad lennuväljad ja neid tuli alles rajama hakata. Viimast esindasid siin õhujõudude eribrigaadi väeosad (kaitserahvakomissari käskkirjaga nr. 028 alates 03.03.1940 nimetatud õhujõudude erigrupiks). Üldse toimetati Eesti territooriumile kokku 21 347 punaarmeelast, 78 suurtükki, 283 tanki, 225 lennukit, 54 soomusmasinat ja 1950 transpordiveokit (osa koos vägedega sissetoodutest saadeti NSV Liitu tagasi).⁶⁰ Seega dislotseerusid Eestis alates 19. oktoobrist 1939 teadaolevalt järgmised Leningradi sõjaväeringkonna 65. erilaskurkorpuse väekoondised ja väeosad: 16. laskurdiviis, 18. tankibrigaad, 223. ja 232. suurtükipolk.⁶¹

Laevastiku Eestis asuvasse baasidesse paigutamine algas maismaavägedest varem.

⁵⁵ Eesti rahva kannatuste aasta. Koguteos. Tallinn, 1995, lk. 97; Lääne-Elu nr. 123, 25.10.1939; Järva Teataja nr. 123, 25.10.1939.

⁵⁶ Venelastega Hiiumaa baasides. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas II, lk. 161–162.

⁵⁷ Virumaa Teataja nr. 122, 20.10.1939.

⁵⁸ Rahvaleht nr. 24, 21.10.1939.

⁵⁹ Uus Elu (Tallinn) nr. 288, 22.10.1939.

⁶⁰ Donesenie komandujuščeva vojskami Lenigradskogo Voennogo Okrug K. A. Meretskova Narkomu oboronu SSSR K. E. Vorosilovu 19. oktjabrja 1939. – Polpredy soobčajut..., lk. 135.

⁶¹ Istorija ordena Lenina Leningradskogo voennogo okurga. Moskva, 1974, lk. 149; M. Meltjuhov. Upuščennyj šans Stalina. Sovetskij Sojuz i bor'ba za Evropu 1939–1941 gg. (Dokumenty, fakty, suždenija). Moskva, 2008, lk. 136.

Nagu juba mainitud, esimesed kolm Nõukogude sõjalaeva saabusid Tallinnasse juba 12. oktoobril, kuigi ametlikult nimetati seda Nõukogude sõjalaevade visiidiks Eestisse.

Nõukogude Liit hakkas sõjatehnikat ja spetsialiste Eestisse saatma juba enne 18. oktoobrit 1939. Nii näiteks laaditi 4. oktoobril Oranienbaumis transpordilaevale „Luga” neli 130 mm patareid koos kõigi vajalike seadmete ja laskemoonaga ning isikkoosseisuga. Laev jõudis oma sihtkohta Paldiskisse 13. oktoobril. Koos rannakaitsepatareide ning isikkoosseisuga saabus laeval ka rida baasi juhtkonda määratud ohvitser: baasi brigaadikomissar Pjotr Dorofejev, staabi ülem major Aleksei Ohtinski ja insenerteenistuse ülem kapten Sergei Navagin. Balti piirkonna rannakaitse komandant brigaadikomandör Sergei Kabanov oli Tallinnasse saabunud juba varem, 10. oktoobril, ning 12. oktoobril saabus ta oma uude teenistuskoh-⁶²

NSV Liidu Sõjalaevastiku rahvako-
missari Nikolai Kuznetsovi käskkirjaga nr. 00146 15. oktoobrist 1939 kinnitati teatud osa Punalipulise Balti Laevastiku aluste baseerumine Eesti ja Läti sadamates. Vastavalt käskkirjale tuli suurem osa alustest koondada Tallinnasse: liinilaev „Marat”, 2. hävitajate divisjon (liider „Minsk”, hävitajad „Gordõi”, „Gnevõi”, „Grozjaštši”), 1. vahilaevade divisjon (vahilaevad „Tutša”, „Purga”, „Burja”, „Vihr”, „Sneg”), traallae-
vad „Zarjad” ja „Verp”, 17. allveelaevade divisjon (allveelaevad „Štš-317”, „Štš-318”, „Štš-319” ja „Štš-320”) ja 22. allveelaevade divisjon (allveelaevad „Štš-322”, „Štš-323”, „Št-324”), baaslaev „Poljarnaja Zvezda”, hüdrograafialaeval „Nord” ja „West”. Paldiskis pidid asuma 24. allveelaevade divisjon (allveelaevad „M-71”, „M-76”, „M-78”, „M-

79”, „M-80” ja „M-81”), traallaeval „Fugas” ja „Gafel”, baaslaev „Kronštadt”. 28. oktoobril 1939 täiendas sõjalaevastiku rahvakomis-
sar oma käskkirja ja lisis aastail 1939–1940 Tallinnas baseeruvate laevade hulka täien-
davalt miiniveeskari „Marti” ning hävitajad „Karl Marx”, „Volodarski” ja „Engels”.⁶³ Kuna kohapeal puudusid piisava võimsusega laevaremondiettevõtted, siis toodi Kroon-
linnast Tallinna üle ka ujuvtöökoda „Serp i Molot”.⁶⁴

Eesti sadamad ei olnud aga nii suure hulga erinevate aluste vastuvõtmiseks valmis ning enne, kui osa laevu sai määratud baseerumiskohta üle tuua, tuli sadamates teostada rida ehitus- ja süvendustöid.⁶⁵ Seetõttu ei saadudki esialgu Eestisse üle tuua järgmisi aluseid: liinilaev „Marat”, 24. allveelaevade divisjon, miiniveeskar „Marti”, vahilaevad „Tutša”, „Purga”, „Vihr”, „Sneg” ja traallae-
val „Fugas”.⁶⁶

Oktoobri teiseks pooleks oli Punalipuline Balti Laevastik Eestisse üle toonud järgmise koosseisu: Tallinna sadamas asusid 2. hävita-
jate divisjon, kuhu kuulusid liider „Minsk” (1939. aasta novembri 2. poolel viidi laev tagasi Kroonlinna) ja hävitajad „Gordõi”, „Gnevõi”, „Grozjaštši”; 2. allveelaevade brigaadi 17. ja 22. allveelaevade divisjon; baaslaev „Poljarnaja Zvezda” ja 3 „MO-4” tüüpi vahikaatrit. Novembri keskel toodi Tallinnasse lisaks 13. allveelaevade divisjon ja kaks allveelaevade miiniveeskarit – „L-1” ja „L-2”. Paldiskisse oli 19. oktoobriks 1939 toodud 3. allveelaevade brigaadi 24. allvee-
laevade divisjon, baaslaev „Kronštadt” ja 83. õhutõrje suurtükidivisjon.⁶⁷ Baaslaeval „Kronštadt” saabus Paldiskisse uus grupp komandöre eesotsas sõjasadama komandöri Sergei Bogdanoviga.⁶⁸

Peale aluste toodi uutesse baasidesse veel

⁶² S. Kabanov. Na dal´nix podstupax. Moskva, 1971, lk. 37–42.

⁶³ P. Petrov. Baltijskij flot. Finskij gambit, lk. 189–190.

⁶⁴ Samas, lk. 191.

⁶⁵ V. Kurmysov. Rešenie porblemy bazirovanija Baltiiskogo Flota nakanune vojny (razvertyvanije Voennno-morskix baz v Pribaltike, konec 1939–1941 gg.), lk. 118–119.

⁶⁶ P. Petrov. Baltijskij flot. Finskij gambit, lk. 192.

⁶⁷ Samas, lk. 192.

⁶⁸ S. Kabanov. Na dal´nix podstupax, lk. 46.

osa Balti laevastiku merelennuväe ja rannakaitse üksusi. Oktoobri lõpus saabus transportlaevadel „Lunatsarski” ja „Pioner” osa 44. ja 12. (hilisem 15.) luurelennueskadrilli koosseisust. 12.–15. novembril 1939 saabusid Kihelkonda ja Paldiskisse vesilennukid „MBR-2”.⁶⁹

Täitmaks sõjalaevastiku rahvakomissari korraldusi, andis Punalipulise Balti Laevastiku sõjanõukogu välja terve rea käskkirju, mis olid suunatud laevastiku ümberbaseerumisel tekkivate probleemide kiirele lahendamisele: käskkiri nr. 41/5744 24. novembrist 1939 – 11., 12., 13. ja 32. allveelaevade divisjonide ümberpaigutamisest Eesti ja Läti sadamatesse; käskkiri nr. 41/1798cc 27. novembrist 1939 – tagalateenistuse formeerimisest Baltikumi baasides; käskkiri nr. 41/1328cc 29. novembrist 1939 – komandantuuride loomisest uutest baasides; käskkiri nr. 41/1834cc 29. novembrist 1939 – 1., 2., 3. ja 4. allveelaevade brigaadi baseerumisest Liepāja, Ventspils, Tallinna, Paldiski, Kroonlinna ja Oranienbaumi sadamasse.⁷⁰

Novembri alguseks oli Punaarmee grupeerunud Eestis kolme piirkonda: 1) saared – sh. Hiiumaal üle 1000 mehe ja Saaremaal üle 6000 mehe; 2) Haapsalu–Lihula–Virtsu rajoon – kuni 10 000 meest; 3) Paldiski–Klooga–Laulasmaa rajoon – kuni 10 000 meest. Nendes arvudes ei kajastu Tallinnas ja laevadel asunud mereväelased.⁷¹

Vastavalt NSV Liidu kaitserahvakomissari käskkirjale nr. 0187 27. novembrist 1939 allusid Eestis, Leedus ja Lätis Punaarmee üksused kaitserahvakomissari asetäitja 2. järgu armeekomandöri Aleksandr Loktionovi üldjuhtimisele. Punalipulise Balti Laevastiku Sõjanõukogu käskkirjaga nr. 1930-35 17. novembrist 1939 allutati kõik Tallinnas, Paldiskis ja Liepājas asunud laevad ja laevastiku üksused 1. järgu kaptenile Vladimir Alafuzovile, kelle staabi asukohaks sai Tallinn.⁷²

Kokkuvõte

Lõppenud aastal möödus 70 aastat sündmustest, mille tagajärjel meie kodumaa kaotas pooleks sajandiks oma iseseisvuse. Kahe totalitaarse režiimiga riigi – NSV Liidu ja Saksamaa – omavahelise sobingu üheks tulemuseks oli Eesti ja NSV Liidu vahel 28. septembril 1939 sõlmitud vastastikuse abistamise leping, mis on meie ajaloos tuntud rohkem kui baaside leping. Vastavalt sellele lepingule sai NSV Liit õiguse rajada Eesti territooriumile sõjaväebaasid. 1939. aasta ärevate sügispäevade kulminatsiooniks saidki Punalipulise Balti Laevastiku aluste saabumine iseseisvasse Eestisse alates 11. oktoobrist 1939 ja Punaarmee maavägede üksuste sissetoomine alates 18. oktoobrist 1939. Lahkusid need väed lõplikult juba taasiseseisvunud Eestist 16 aastat tagasi, 31. augustil 1994.

Käesoleva artikli koostamisel on aluseks Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituudis 2007. aastal valminud magistritöö „Nõukogude sõjaväebaasid Eestis: baaside lepingust Narva diktaadini” (juhendaja Tõnu Tannberg) üks osa.

Eve Kubi

(1966)

Lõpetanud 1991. aastal Tartu Ülikooli ajaloolasena. Humanitaarteaduste magister (2007). Alates 2008. aastast Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituudi doktorant. Põhiline uurimisvaldkond: Eesti II maailmasõja ajal, Eesti 20. sajandi sõjaajalugu.

⁶⁹ P. Petrov. Baltijskij flot. Finskij gambit, lk. 192.

⁷⁰ Samas, lk. 193.

⁷¹ Eesti rahva kannatuste aasta, lk. 98.

⁷² M. Meltjuxov. Upuščennõj šans Stalina, lk. 138.